

Lumnije KADRIU

ÇËSHTJE TË MARTESAVE TRANSNACIONALE NË DIASPORËN SHQIPTARE TË KOSOVËS DHE IDENTITETI

Abstrakt:

Edhe pse në jetën bashkëkohore kuptimi i martesës dhe koncepti i saj janë duke ndryshuar vazhdimisht, fakti se ajo konsiderohet një ngjarje e rëndësishme qendrore në jetën e njeriut, nëse ndodh, mbetet i njëjtë. Martesa projekton dimensione të shumta sociale, kulturore, simbolike, ekonomike dhe politike, dhe shumë prej këtyre janë të dukshme në martesat e aranzhuara, ndër të cilat përfshihen edhe martesat të quajtura transnacionale. Është vërejtur se transnacionalët kryesisht preferojnë të martohen me anëtarë të përkatësisë së tyre etnike dhe shumë autorë konsiderojnë se ky nuk është një fenomen i ri. Si rezultat, në shkrimet shkencore ndeshim terma si: martesa që kalojnë kufijtë, martesa të migracionit dhe së fundi edhe martesat transnacionale. Duke qenë se këta terma mund të përfshijnë si martesat inter (ndër)-etnike, ashtu edhe martesat intra (brenda)-etnike që ndodhin në vendet pritëse, në literaturë është përfshirë gjithashtu edhe nocioni i martesave intra-etnike me partnerë “nga vendlindja”, i cili, sipas Charsley, “duhet kuptuar në kontekstin e marrëdhënieve më të gjera transnacionale”, me ç’rast nënkuptohen, midis të tjerash, politikat shtetërore lidhur me bashkimin familjar dhe çështje të tjera që lidhen me politikat e migracionit. Në këtë punim do të shpjegoj format e martesave transnacionale që ndeshen te Diaspora Shqiptare e Kosovës, duke tentuar të shpërfaq se çfarë është e re dhe çfarë është e vjetër në rregullimin e këtyre martesave, cilat janë preferencat e tyre në kohët e sotme, cilët faktorë (nga poshtë dhe nga lart) janë përcaktues për këto preferenca, sa të shpeshta janë martesat inter-etnike, etj. Përveç kësaj, do të shpjegoj gjithashtu çfarë roli kanë dokumentet e vendeve pritëse “letrat” (p.sh. të shtetësisë), konkretisht posedimi i tyre ose synimi për t’i fituar ato, në marrjen e vendimeve për martesë. Për më tepër, do të shqyrtoj se si posedimi i dokumenteve mund të shkaktojë një ndërrim paradoksal të ndjenjave të “sigurisë” dhe “pasigurisë”.

Fjalë kyçe: Martesa, transnacionale, inter-etnike, intra-etnike, diasporë shqiptare e Kosovës.

Martesa

Pa marrë parasysh faktin se në jetën bashkëkohore definicioni i martesës po ndryshon, meqë sot çdo herë e më shumë edhe martesat e gjinisë së njëjtë ¹ po njihen e pranohen si të tilla nga shumë shtete, fakti se kjo ngjarje konsiderohet e rëndësishme qendrore për jetën e njeriut, mbetet e njëjtë. Martesa nuk është e rëndësishme vetëm për individët që martohen por edhe për familjet e përfshira e madje edhe për shoqërinë në tërësi, pa marrë parasysh se e cilës shkallë zhvillimore është ajo. Martesa konsiderohej si e tillë posaçërisht në familjet patriarkale sepse, duke funksionuar si një njësi sociale dhe ekonomike vetëpërmbushëse, të gjithë anëtarët e familjes konsideroheshin si kontribuues në mirëqenien e saj, përfshi edhe fuqinë e punës. Ajo konsiderohet tejte e rëndësishme edhe në mesin e mërgimtarëve.

Martesat transnacionale

Sipas autoreve Deborah Fahy Bryceson and Ulla Vuorela. “familje transnacionale [...] janë familjet që jetojnë ca kohë apo të shumtën e kohës të ndara nga njëra tjetra, megjithatë ato mbahen së bashku dhe krijojnë diçka që mund të shihet si mirëqenie kolektive dhe unitet, d.m.th. ‘familjari’, madje edhe përtej kufijve”.² Është vërejtur se anëtarët e këtyre familjeve, pra transnacionalët, më së shumti preferojnë të martohen me anëtarët e etnisë së tyre dhe kjo dukuri aspak e re është trajtuar nga autorë të ndryshëm e perspektiva të ndryshme. Si rezultat në shkrimet shkencore janë paraqitur termet si martesat përtej kufirit, martesat e migrimit dhe në fund edhe martesat transnacionale.³ Meqë këta terma mund të përfshijnë edhe martesat intra-etnike (brenda etnike) edhe inter-etnike (ndër etnike) që ndodhin në vendet e pritjes, në martesat transnacionale është inkorporuar gjithashtu edhe koncepti i martesave brenda etnike në ‘vendlindje’, për të dalluar ato brenda etnike në

¹ Shih: Barbara D. Miller, *Cultural Anthropology*, Second edition (Allyn and Bacon, 2002) f.188.

² Deborah Fahy Bryceson and Ulla Vuorela, ‘Transnational families in the twenty first century’, in *The Transnational Family - New European Frontiers and Global Networks*, ed. by (Berg, Oxford: International Publishers Ltd., 2002) f. 3.

³ Shih Katherine Charsley, *Transnational marriage* (London: Routledge Taylor & Francis Group, 2012); Katherine Charsley, ‘Transantional Marriage’, në Katherine Charsley, ed., *Transnational Marriage New Perspectives from Europe and Beyond*. (2012) file:///C:/Documents%20and%20Settings/PC/-Desktop/transnational%20marriage%20book%20%20(1).pdf[qasur 2 shkurt 2014].

vendet pritëse. Ato, sipas autores Charsley, “duhet të kuptohen në kontekst të raporteve më të gjera transnacionale”⁴, me ç’rast mendohet, ndër të tjera, për politikat shtetërore në lidhje me ribashkimin familjar dhe çështjet e tjera të lidhura me politikat e migrimit.

Në rastin e migrantëve nga Kosova (por jo vetëm), në të kaluarën vendlindjen e lëshonin kryesisht burrat, qoftë si migrantë të punës apo politikë, ndërsa nëse ishin të martuar, gratë i linin në shtëpi, kryesisht me *familjet e mëdha* (bashkallak), ku jetonin prindërit me fëmijët e tyre, si dhe djemtë (vëllezërit) e martuar me familjet e tyre nukleare. Mërgimtarët filluan ta praktikojnë bashkimin me familjet e tyre nukleare në vendet e pritjes vetëm atëherë kur situata në Kosovë u përkeqësua shumë, në fund të viteve 1980 dhe fillim të viteve 1990. Sidoqoftë, të rinjtë që shkuan atje si tinejxherë e madje edhe ata që lindën atje duke u bërë migrantë të gjeneratës së dytë, martoheshin brenda-etnikisht, ose me dikë që tashmë jetonte në vendin e pritjes ose me dikë që jetonte në vendlindje. Gjatë bisedave me mërgimtarë të shumtë, ndonjëherë krijohet përshtypja thua se brenga kryesore e prindërve migrantë për të mbajtur raporte të rregullta me vendlindjen është e lidhur me dëshirën që fëmijëve t’u sigurohen më shumë mundësi për të gjetur partnerë me përkatësi të njëjtë etnike. Ndër shqyrtimet e këtij fenomeni, vlen të theksohet se ky lloj i të menduarit në lidhje me zgjedhjen e partnerit është klasifikuar edhe si nacionalizëm në distancë të largët, siç e kishte elaboruar edhe Zlatko Skrbiš martesën e migrantëve kroatë në Australi me kroatët në vendlindje.⁵ Sidoqoftë, dëshmitë janë të shumta se ky preokupim nuk është vetëm i shqiptarëve mërgimtarë të Kosovës, por është i përhapur globalisht, ndër shumë popuj që migrojnë në vendet e zhvilluara dhe kjo na vjen me arsyetime të ndryshme. Si rezultat i hulumtimit tim të bërë prej vitit 2013-2016⁶ për këtë praktikë dalin 3 motive bazë.

Të krijohen lidhje më të forta me vendlindjen dhe të bëhet rezistencë më e fortë ndaj mundësisë ‘me hupë’, ‘me i humbë rrënjët’, apo/dhe ‘me u asimilu’.

⁴ Katherine Charsley, ‘Marriage Migration’, në B. Anderson and M. Keith, eds., *Migration: A COMPAS Anthology* (Oxford: 2014) http://compasanthology.co.uk/wp-content/uploads/2014/02/Charsley_COMPASMigrationAnthology.pdf [qasur 2 mars 2015].

⁵ Zlatko Skrbiš, “Nationalism in a Transnational Context: Croatian Diapsora, Intimacy and Nationalist Imagination”, <http://postjugo.filg.uj.edu.pl/baza/files/153/04-Skrbis.diaspora.pdf> [qasur 19 mars 2015].

⁶ Hulumtimi është bërë në këtë periudhë por çështjet dhe të dhënat e përfshira në hulumtim kanë të bëjnë me migrantë të periudhave të mëhershme, sidomos atyre që migruan prej viteve 1980 e tutje.

Krijimi i lidhjeve më të forta me vendlindjen në shumicën e rasteve gjatë bisedave me mërgimtarë del i nënkuptuar, sidomos nëse mbështetemi në faktin e dominimit të martesave brenda-etnike në ‘vendlindje’ ndër mërgimtarë. Ky motiv vjen i nënkuptuar edhe brenda motiveve të tjera në kornizën klasifikuese të sjellë në këtë punim. Megjithatë në vijim do të sjell vetëm disa shembuj si ilustrim. Mexhiti është një mërgimtar, i cili kishte emigruar në Suedi në fillim të viteve 1990. Pas tij, po atje i kishin emigruar edhe dy vëllezër të tij. Të gjithë ishin të martuar me gra shqiptare nga Kosova. Kur Mexhiti tregonte se si edhe fëmijët e vëllezërve të tij ishin martuar me partnere nga Kosova, ai këtë e përshkruante dhe arsyetonte kështu:

“Është me interes me u martu me gru nga Kosova se derisa ajo e ka familjen këtu, ajo ka me pasë ma shumë interes me ardh me vizitu Kosovën, ka me tërhek ma shumë, e nëse martohesh me dike në vendin pritës, atëhere ata asimilohen ma shumë.”

Ai gjithashtu e përshkruante asimilimin si diçka që duhej rezistuar, si diçka që është “gjynah”, mëkat, dhe në disa raste për hezitimin e nipërve të tij që të vijnë në Kosovë tha “ata kanë nisë me hupë”, dhe këtë e konsideronte si dobësi të vëllezërve të tij, që kanë dështuar t’i mbajnë fëmijët e tyre të lidhur me vendlindjen e të parëve.

Konsiderohet obligim patriotik dhe formë e solidarizimit me njerëzit në vendlindje

Këtë mendim, e kam ndeshur gjatë bisedës me Ibrahim G. (Ibro), me prejardhje nga Peja. Familja e tij ishte shpërngulur dhunshëm nga Kosova për në Turqi në vitin 1956. Sikurse e gjithë popullata që u shpërngul atë kohë për në Turqi, ndalesa e parë edhe për këtë familje ishte Shkupi, në Maqedoni. Familja e tyre e madhe përbëhej nga katër vëllezër, babai i Ibros, dhe tre axhallarët.

Gjithsej ishin 44 anëtarë. Qëndruan në Shkup 4 vjet. Nga Turqia Ibro ishte personi i parë i familjes që u shpërngul në Belgjikë, e pas tij gradualisht shkuan edhe gjithë të tjerët. Kjo shpërngulje përfundoi në vitin 1965. Në vitin 1966 familja e madhe dyzetekatëranëtarëshe u nda në familje të babës dhe të axhallarëve të Ibros. Pas kësaj familja e babait të Ibros, pra sërish familje e madhe, me djem (5 të martuar e me fëmijë dhe 2 të pamartuar) vazhduan të jetojnë në një shtëpi. Me kalimin e kohës fëmijët e tyre, vajzat e djemtë, e madje edhe nipat e mbesat u bënë për martesë. Gjatë bisedës ai theksoi që të gjithë fëmijët janë të martuar me shqiptarë. Veçanërisht thekson se dhëndurët

për vajza i zgjedhte nga familjet me vështirësi më të mëdha financiare sepse kështu, përveç patriotizmit, e shprehte edhe ndjenjën e solidaritetit. Siç thoshte ai: “ata bukë s’kanë pasë me honger [...] i lypsha vet, e u jepsha qikat për me ju dhon krah”. Me “krah” ai nënkuptonte shpërnguljen e dhëndurëve në Belgjikë, me çka u bëhej e mundur pastaj të ndihmojnë familjet e tyre në vendlindje.

Por, duhet theksuar se në këtë rast përveç solidarizimit të tij human e patriotik, qartë mund të dallohej edhe roli i tij si “i zoti i shpisë” i cili përkujdeset për mirëqenien e secilit anëtar të familjes. Meqë babai i Ibros gjatë kohës së Rankoviqit ishte paaftësuar fizikisht nga torturat serbe, të cilit i kishin kërkuar armë që nuk i kishte, ai asnjëherë nuk ishte sjellë si zot i shtëpisë.

Ky rol i ishte caktuar Ibros, për shkak të shkathtësive të tij, edhe pse në të vërtetë ishte djali i dytë me radhë. Sa i përket përzgjedhjes së partnerëve/dhëndurëve, edhe pse ai nuk e tha pikërisht kështu, unë këto vendime të tij i pashë më tepër si mundësi që ai, si patriark, më lehtë t’i mbajë vajzat e mbesat e tij të gjitha së bashku në vendin e pritjes, sepse burrat nga Kosova me një situatë më të mirë financiare mund edhe të mos pranonin të shkonin atje. Në anën tjetër, martesë e vajzave me shqiptarë nga vendi i pritjes nuk do të kontribuonte në ngritjen e statusit të tyre në familjet e burrave, status ky që automatikisht ishte i ngritur me martesën me shqiptarë nga vendlindja, sidomos me dikë që ka vështirësi financiare.

E ky detaj i fundit në të vërtetë çon te arsyetimi i tretë si motiv, pra si:

Strategji e raporteve të fuqisë dhe e statusit të krijuar me martesë, gjë që gjithashtu ndikon në raportet dhe pozitat gjinore.

Një arsyetim të tillë që e përforcon argumentin, kam pasur rastin ta dëgjoj nga një grua në autobus gjatë udhëtimit për në Vjenë. Ajo tha se vajza e saj tashmë ishte mjaft e rritur që të kërkojë burrë dhe shtoi “i kam thanë asaj, ma mirë kqyre najkon në Kosovë. Kanë me të respektu ma shumë masi je e diasporës dhe i ki ‘letrat’”. Pra, kjo strategji lidhet me ‘Letrat’, dokumentet që e sigurojnë statusin legal si qytetar në vendin pritës. Ato janë me rëndësi të madhe për migrantët, jo vetëm për arsyen se ato ofrojnë një status të sigurt në atë vend, por edhe për shkak të statusit të ngritur që ato garantojnë ndaj njerëzve në vendlindje. Së pari, krahas mobilitetit më të madh brenda vendit pritës, një status i tillë e bën të lehtë edhe mbajtjen e lidhjeve transnacionale përmes vizitave, dhe së dyti, spektri i zgjedhjeve për partner martesë rritet,

meqë njerëzit me ‘letra’ kërkohen e dëshirohen nga shumë kush. Tashmë janë bërë shumë martesë brenda etnike midis grave/burrave me letra nga vendi pritës dhe burrave/grave në vendlindje.⁷

(Pa) Siguria e martesave transnacionale

Përkundër që “letrat” ndikojnë në sigurinë e mërgimtarëve në vendet pritëse dhe në statusin e tyre të gjithëmbarshtëm, përfshirë statusin brenda martesës transnacionale, ato për pasojë ndikojnë edhe në pasiguri sepse janë burim i shumë tensioneve. Me këtë rast sërish janë të përfshira raportet gjinore, sepse gratë ndihen më të shfrytëzuara kur martohen vetëm për ‘letra’.

Gjatë bisedës me Anisën e Hidajeten për këto çështje Anisa tha:

“osht bo vështirë me martu shqiptarin e Kosovës në diasporë po osht bo vështirë me e martu edhe najkon prej Kosovës se përnime po ndodh që burrat po martohen me naj çikë veç për letra. Ka ndodhë, pa marrë parasysh faktin se po martohen me shqiptare, ata masi i kanë marrë letrat për veti, kanë nisë me u sill aq keq sa çika o dasht me u nda, me lyp divorc. Ka pasë raste kur naj çikë ka dashtë me prish martesën për naj X arsye tjetër, pa iu ndreq burrit hala letrat, po atyne ju kanë kërcnu “mos guxoni me ju shku menja me m’i prish letrat”.

Pra kjo e fundit nënkuptonte që të mos të ndërpritet procedura e marrjes së dokumenteve. Ekzistimin e tensionit dhe dyshimit në synime të sinqerta në lidhje me ‘letrat’ e kishte shprehur edhe Sabri K. Vajza e tij është e martuar në një familje që jeton në Austri. Propozimi asaj i ishte bërë nga kushërirat e saj, dy vajza të axhës, që ishin të martuara për dy vëllezër, dhe mendonin se vëllai tjetër, kunati i tyre është i përshtatshëm për të. Derisa ishte atje, tashmë për shumë vite e martuar dhe me fëmijë, ajo kishte njoftuar një vajzë nga Kosova e cila i kishte pëlqyer për vëllanë e saj të vogël. Pas propozimit të saj, dy të rinjtë kishin vënë kontakt me internet dhe ishin pëlqyer. Sabriu tha se kur kishte ardhur koha, ai ishte takuar me babanë e vajzës dhe i kishte thënë:

“Mos meno se po du me pru djalin këtu për ‘letra’ se nuk kam nevojë për to. Por, po më konvenon me pru djalin këtu si vëlla të çikës, me i qëllu ngatë. Sa për ‘letra’ se kisha lon kurr asni fmi tem me më dalë jashtë. Kështu që mos u bo merak që munet me ndodhë najsen e keqe masi t’i merr ai letrat”.

Nga kjo shihet se si siguria mund të prodhojë pasiguri dhe se si në mënyrë paradoksale gjërat mund të kthehen përmbys, pra invertohen.

⁷ Për këtë shih librin e Carolin Leutloff-Grandits, *Translocal Care across Kosovo’s Borders. Reconfiguring Kinship along Gender and Generational Lines*. New York: Berghahn 2023.

Martestat e aranzhuara si siguri

Pasiguria e krijuar për shkak të letrave, luftohet përmes mekanizmave traditorë të bërjes së martesave, gjë që dëshmohet me deklaratat se numri më i madh i martesave të aranzhuara, apo ‘msitnuara’ duket të jetë i suksesshëm. Madje, duke qenë se shumë njerëz e thanë këtë, krijohet përshtypja e përgjithshme që martestat e aranzhuara janë më stabile dhe/ose zgjasin më shumë. Megjithëse, për të qenë të sigurt në lidhje me këtë, duhet të bëhet një kërkim i posaçëm, nga hulumtimi në fjalë del se aranzhimi i martesave ka pësuar ndryshim, dhe të rinjtë, për dallim nga e kaluara kur fare nuk përfshiheshin, tash megjithatë, njoftohen dhe japin pëlqimin e tyre paraprakisht. Pra, para se të martohen të rinjtë “e aranzhuar për martesë” që banojnë në dy vende të ndryshme i mbajnë kontaktet me telefon, internet apo vizita të shpeshta të personit që jeton në diasporë. Bahri S., tha se me bashkëshorten e sotme e kishte njoftuar kunata (gruaja e vëllait). Ishin takuar në Kosovë dhe për një vit kishin mbajtur lidhjen duke biseduar në telefon. Shaban M. tha po të njëjtën. Meqë atë kohë interneti nuk ishte i qasshëm si sot, ai tha se kurrë në jetë s’kishte bërë më shumë telefonata se sa gjatë kohës sa e mbante lidhjen me gruan e tij të sotme.

Martestat brenda-etnike jashtë vendlindjes – si ‘ikje’ dhe ‘ruajtje’ nga tradita e identiteti

Një karakteristikë tjetër e rëndësishme në lidhje me martestat transnacionale është se, martestat brenda etnike midis mërgimtarëve jashtë vendlindjes, si atyre brenda shtetit të njëjtë pritës ashtu edhe atyre midis shteteve të ndryshme pritëse, po shtohen çdo ditë e më shumë. Do të provoj të elaboroj ato që mu dukën më ilustruese dhe reflektive, e ku njëkohësisht shihet mjaft qartë edhe prania e të vjetrës dhe ngërthimi i modernes në fenomenin e martesës dhe të organizimit të dasmës si pjesë e saj.

Ajshja ka tre fëmijë: një vajzë 25 vjeçe, Sebahaten, të martuar me një shqiptar nga Shkupi, i cili jeton në Basel Land (tash ata kanë një vajzë) dhe dy djem: Përparimin 23 vjeç dhe Gencin 20. Përparimi është i fejuar me Azizen. Ajshja tha se këta të fundit ishin njoftuar me ndërmjetësimin e Sebahates sepse ajo ishte shoqe me Azizen. Pas njoftimit këta të dy u pëlqyen dhe krijuan lidhje, pa dijeninë e prindërve. Pas një kohe, ata për lidhjen e tyre fillimisht i treguan Ajshes, e pastaj kjo i tregoi dhe diskutoi me të shoqin. Ajshja i kishte thënë burrit, se ajo nuk ia njihte familjen vajzës por, meqë ata

po duhen, kjo nuk do ta diskutonte më këtë punë. Kështu ata kishin shkuar te familja e Azizës dhe i kishin treguar prindërve të saj, se fëmijët e tyre janë në lidhje, dhe se dëshirojnë ta bëjnë atë zyrtare. Prindërit e vajzës e kishin dhënë pëlqimin dhe kështu ata e kishin vazhduar lidhjen si të fejuar për 5 vjet. Tash (2013) Azizja i kishte përfunduar studimet dhe po merreshin me organizimin e dasmës, e cila do të bëhej pas një viti. Derisa tradicionalisht të rinjtë nuk ishin pjesë e organizimit të dasmës, tash çifti i ri shumë gjëra i kryejnë vetë, ndërsa prindërit vetëm njoftohen.

Mërgimtarët sot zakonisht e bëjnë aranzhimin e dasmës të paktën një vit para ceremonisë. Kështu gjatë atij pushimi veror Përparimi dhe Azizja duhej të gjenin një lokal të madh, restaurant apo hotel, ku do ta bënin dasmën, e i cili, që është shumë me rëndësi, duhej të jetë i lirë, sepse kërkesat zakonisht janë të mëdha. Ata gjithashtu duhej të kërkojnë e të aranzhojnë marrëveshjen me muzikantët. Tradicionalisht dasmat organizoheshin gjatë vjeshtës; tash së voni, dasmat e mërgimtarëve mbahen verës. Prandaj, për shkak të kërkesës së madhe, edhe hoteli edhe muzika duhet të sigurohen shumë kohë më përpara. Kështu bie që data e dasmës tash negociohet jo ndërmjet anëtarëve të moshuar të dy familjeve, por me restorantet e muzikantët që do të jenë në dispozicion në një datë të përshtatshme për të gjitha palët. Këta prisnin që në dasmë do t'u bëhen rreth 500 të ftuar. Është e ditur që shqiptarët organizojnë dasma të mëdha. Dasmat në restorante zakonisht i quajnë moderne derisa ato në shtëpia konsiderohen më 'tradicionale'. Në numrin më të madh të rasteve, pjesa tradicionale praktikohet gjatë ditës, derisa ceremonia kryesore zhvillohet në mbrëmje, në hotele, ku jo vetëm që janë prezentë së bashku që të dy gjinitë, po gjithashtu janë të pranishme edhe dy familjet, ajo e dhëndrit dhe e nuses, e që tërësisht e tejkalon traditën.⁸

Tradicionalisht, në ditën e dasmës, krushqit së bashku me krushkat (në të kaluarën vetëm një apo dy gra) shkonin të merrnin nusen prej shtëpisë së saj dhe e sillnin në shtëpinë e dhëndrit. Shkonin me qerre e kuaj, ndërsa sot me makina. Është e obligueshme që gjatë kësaj ceremonie krushqit të

⁸ Një ceremoni e dasmës ku mund të vërehet kombinimi i tradicionales dhe modernes si fenomen transnacional mund të gjindet në dasmën tashmë të përmendur në internet: Avni & Alberije KOSOVE Albanian-American Wedding 1 Me tradita Kombetare https://www.youtube.com/watch?v=ë_HKTMGGgjM and Avni & Alberije Dasem Shqiptare-Amerikane ne Kosove 2 NYProductionëeddings <https://www.youtube.com/watch?v=yUPub-QwscFs> [qasur 11 shkurt 2015]. Për praninë e kësaj dasme në internet më tregoi anëtar i familjes së tyre. Pasi që hyra në Youtube, aty gjeta edhe shembuj tjerë si Dasem-Shqiptaro-Amerikane ne New York 1998 Pjesa e Pare, etj.

mbajnë flamurin, të cilin ia dorëzojnë dhe vazhdojnë ta mbajnë familjarët e nuses derisa vijon ceremonia në shtëpinë e saj. Gratë dhe burrat pranohen në hapësira të ndara. Brenda të ardhurve u ofrohen pije dhe kryhen shumë rituale të tjera, si shfaqja e nuses me fustan të bardhë dhe, në disa vende, dhurimi i dhuratave. Duke iu afruar shtëpisë së nuses dhe duke u larguar prej saj duhet të bëhet zhurmë e madhe. Në të kaluarën, kur posedimi i armëve ishte gjë e zakonshme, ata gjuanin me armë; ndërsa sot këtë zhurmë e bëjnë me sirena të veturave, edhe pse ndonjëherë nuk mungojnë as armët. Në shtëpinë e nuses, si edhe atë të dhëndrit kur të kthehen me nusen, praktikohen rituale të shumta, që kanë të bëjnë me plleshmërinë, shëndetin, mirëqenien, mbrojtjen nga e keqja etj. Praktikimi i tyre sidoqoftë dita-ditës po fragmentarizohet dhe zbehet.

Në përgjithësi, gërshetimi i tradicionales me modernen në dasmat e ditëve të sotme të shqiptarëve të Kosovës është një version i dukshëm dhe interesant i prodhimit të glocalizimit si brikolazh, i karakteristikave të lidhura me të kaluarën kulturore lokale dhe atyre moderne. Ndonjëherë të krijohet përshtypja se mërgimtarët, në krahasim me ata që kanë mbetur në Kosovë, një gjë të tillë e bëjnë në mënyrë më të theksuar. Ndoshta kjo ndodh për arsyen se tek ta është më e shprehur nevoja që të ankorohen kulturalisht e të performojnë një simbolikë të tillë, për të treguar se nuk janë “pa rrënjë” apo të mos perceptohen si të “çrrënjësuar”. Pushimet verore për mërgimtarët paraqesin kohë e hapësirë të kompresuar/ngjeshur të nevojës se ‘kur, ku dhe pse’ duhet kremtuar identitetet lokale, regjionale, etnike e nacionale, duke i rezistuar kështu rrymat e modernitetit e zhvillimit.

Ndër elementet, që konsiderohen si më të rëndësishmet për të ruajtur traditën, posaçërisht nga mërgimtarët, janë kostumet tradicionale për nusen. Kështu Ajshja, gjithashtu ka porositur kostumet tradicionale, karakteristike për Deçanin, të cilat varësisht nga situata ngrihen në rëndësi të nivelit regjional, atë të Dukagjinit, e madje ndonjëherë edhe nacional, se quhen edhe kostume kombëtare. Kostumet tradicionale të quajtura ‘allaturka’ përdoren më shumë në rajonin e Kosovës. Sidoqoftë, ndonjëherë e mbase mjaft shpesh, nuseve u sigurojnë që të dy llojet e kostumeve. Ato kushtojnë mjaft, deri në 3000 euro.

Një bisedë tjetër mjaft domethënëse në lidhje me martesat ishte ajo me familjen e Qazim I. Qazimi ka 5 fëmijë dhe jeton në Gottingen, Gjermani. Vajza e tij e madhe, Monja është e martuar me Agronin dhe jetojnë në Hanover, po në Gjermani. Martesa e tyre ishte e aranzhuar. Babai i Agronit dhe babai i Qazimit kishin qenë miq dhe e kishin pas diskutuar këtë mundësi. Për çudi, shenja e parë për këtë aranzhim erdhi kur Qazimit i vdiq babai. Babai i Agronit kishte shkuar për ngushëllime. Të nesërmen, befasisht, ai shkon

sërish dhe i thotë Qazimit: “Erdha me t’pa apet për babën”. Dhe pas pak ai i thotë se e ka edhe një arsye tjetër që ka ardhur në vizitë: që ta ‘lypë’ dorën e vajzës së tij. Qazimi e pranoi se ishte befasuar shumë me këtë propozim. Më vonë ai e kishte diskutuar këtë gjë me xhaxhanë e tij, i cili ia kishte kthyer: “baba yt qysh po doket e ka rregullu këtë punë pa të vetë ty as mu.” Pas kësaj ata u pajtuan, por vendosën që vendimin përfundimtar ta marrin të rinjtë. Çifti u takua, u pëlqyen, dhe vendosën të martohen. Është mjaft me interes të vërehet se këto takime para martese midis të rinjve janë të pakta e të rralla dhe njeriu nuk mund e të mos jetë kurioz, se si mund të vendosin aq shpejt për një çështje aq të rëndësishme; kjo gjë ndodh gjatë gjithë kohës dhe për këto marrëveshje megjithatë thonë se janë më të qëndrueshme. Ceremonia e dasmës u organizua në Gjermani. Ata me krenari përshkruanin se me sa sukses e kishin organizuar dasmën tradicionale. Monja e kishte organizuar “kanagjeqin”.⁹ Ajo tha se shoqet e saj kishin kënduar pa ndërprerë derisa e kishin bërë të qajë. Në ditën e dasmës të afërmit e dhëndrit kishin shkuar ta marrin me vetura, duke e mbajtur flamurin dhe duke bërë zhurmë me sirena. Qazimi theksoi:

“I kam than Agronit, nuk du kurgjo n’botë prej teje veçse me ja bo çikës veshjen tradicionale të Deçanit, se ...osht komtare,e edhe mos e vesht kurrë, ka me pasë qaty, ...e çika e vet ka me vet - ‘çfarë teshash janë këto?’ ..., e ajo ka me i kallxue që janë kostume komtare”.

Ata shpjeguan se ceremoninë e dasmës e kishin organizuar në Gjermani, sepse gjatë asaj kohe shumë anëtarë të familjes akoma nuk mund të udhëtonin për Kosovë, se nuk i kishin të rregulluara dokumentet. Por, me krenari tha se për kanagjeq të vajzës kishte pasur të ftuar 260 mysafirë, madje atëherë kur akoma si kishte “letrat”. Po të ishte sot ajo punë, do të mund t’i mblidhte 500 të ftuar.

Qazimi më tej tha se vajzën e dytë e kishte martuar me “mesit”. Dhëndri ishte nga Kosova, kështu që gjatë pushimeve një hallë e tij kishte ardhur dhe e kishte propozuar dhëndrin si mundësi martese për vajzën. Pasi që ishin bërë

⁹ Edhe pse dukej se ky rit ngadalë po zhdukej duket se kohëve të fundit është rivitalizuar sërish, e madje po praktikohet edhe nëpër restaurante. Shih. Statovci, ‘Komunikimi me dasmën e traditës’, në *Nga djepi në përjetësi*, f. 59. Megjithatë tradita e këndimit drejtuar nuses së re duke i përmendur anëtarët e familjes të cilët i lë mbrapa si dhe për anëtarët e familjes së burrit të ardhshëm dhe raportet që do të ketë me ta, derisa ta bëjnë atë të qajë, është një traditë e vjetër e pranishme ndër të gjithë shqiptarët. Shih gjithashtu Tirta, “Martesa - Dasma e rituale të saj, lindja, vdekja”, *Etnologjia e Shqiptarëve*, f. 292. Leontina Gega-Musa, “Prej riteve të kalimit në kremtime”, *Gjurmime Albanologjike, Folklor dhe Etnologji* 46/2016, f. 57-70.

marrëveshjet, të rinjtë ishin takuar për ta dhënë miratimin përfundimtar. Pastaj, të tjerat procedura kishin shkuar si zakonisht. Dasma ishte bërë në Kosovë, por dhëndri pas një kohe ishte shpërngulur në Gjermani. Fëmija i tij i tretë, djalë, gjithashtu është i martuar me një vajzë nga Kosova. Ai tha se negociatat për nusen e djalit që ishin bërë sipas traditës kishin zgjatur mjaft shumë, gati një vit. “Ceremonia e dasmës ishte edhe tradicionale edhe moderne. Kjo e ka ba më të kushtueshme, po rezultatet ishin ma të mira”, thotë ai. Por, më herët theksuam se kohëve të fundit ndër mërgimtarë vërehet një preferencë më e madhe për partnerë nga diaspora ndaj atyre nga vendlindja, e si duket ekzistojnë disa arsye që kontribuojnë në këtë.

Së pari, sot të rinjtë janë ata që përfundimisht vendosin për martesën e tyre, edhe nëse është e iniciuar si e aranzhuar. Kështu, falë hapjes ndaj raporteve paramartesore dhe mundësive që të takohen të rinjtë nëpër ngjarje të organizuara në *fushat transnacionale* nëpër vendet pritëse, martesat e tilla janë shpeshtuar.

Së dyti, realizimi i martesave duket se varet gjithashtu nga situatat ekzistuese të familjeve si në vendin e lindjes ashtu edhe në vendin pritës. Shumë martesa ndërmjet mërgimtarëve të hasura në mostrën e këtij hulumtimi kanë ndodhur në periudhën e krizës në Kosovë, kur vizitat e ndërsjella ishin tejet të vështira. I tillë ishte rasti i Ilir M. dhe motrës së tij; ata që të dy ishin martuar me shqiptarë të Kosovës që kishin qenë një kohë të gjatë në Suedi. I tillë ishte edhe rasti i Mones, vajzës së madhe të Qazimit e cila u martua me Agronin, ndërsa fëmijët e vegjël iu martuan me partnerë nga Kosova. Ajo që vlen të theksohet është se në rastin e fëmijëve të Qazimit mungesa e ‘letrave’ e kishte ‘imponuar’ martesën dhe dasmën transnacionale në vendin pritës, ndërsa fitimi i letrave, martesën transnacionale në vendlindje.

Së treti, varet shumë edhe nga politikat e shtetit pritës në lidhje me migrimin për martesë. Për shembull Xhevdeti nga fshati Zhabar afër Mitrovicës kishte jetuar për 21 vjet në Danimarkë, që nga viti 1992. Ai dhe gruaja e tij Kimetja kanë 3 fëmijë: Afërditën 29 vjeç, Dëfrimin 26 dhe Kastriotin 22. Afërdita është e martuar me një shqiptar nga Kosova që jeton në Gjermani. Ata ishin takuar në Kosovë dhe dasmën po ashtu e kishin organizuar në Kosovë, “në restorant siç po ia bëjnë të gjithë tash kohëve të fundit”. Gjatë bisedës lidhur me martesat, Xhevdeti shfaqte një mosmiratim të hapur ndaj mënyrave tradicionale të gjetjes së partnerëve për fëmijë. Disi, Xhevdeti po tregonte, se ai e kishte tejkaluar nevojën që të dëshmonte mënyrën e përkatësisë. Ishte kritik ndaj martesave të aranzhuara tradicionale, ishte madje kritik edhe ndaj shumë obligimeve që shqiptarët e Kosovës në diasporë i ndiejnë se i kanë ndaj

familjarëve në vendlindje. Ai, madje konsideronte se shqiptarët nga Shqipëria nuk mërzhiten aq shumë për anëtarët e tjerë të familjes, përveç prindërve të tyre, siç bëjnë Kosovarët. Po nëse shqyrtohen statistikat, shqiptarët e Shqipërisë nuk veprojnë më ndryshe prej shqiptarëve të Kosovës, as sa i përket remitancave as edhe lidhjeve të tjera¹⁰; sidoqoftë aty mund të ketë diçka të vërtetë nëse kemi parasysh numrin e raporteve familjare dhe anëtarëve ndaj të cilëve ata mund të ndiejnë obligim. Familjet e mëdha tradicionale, fundja, janë karakteristikë e Shqipërisë Veriore dhe Kosovës por ato ishin më pak të njohura për trojet tjera të banuara me shqiptarë.

Sidoqoftë, anash këtij digresioni, kur e pyeta Xhevdetin për planet që kishte në lidhje me martesat e djemve të tij, meqë ishin në moshë kur martesa mund të pritej, ai tha: “Unë planifikoj t’i martoj në Danimarkë, se Danimarka tash i ka ligjet shumë strikte për migrantët. Ata nuk e lejojnë bashkimin familjar; e kjo i vështirëson kushtet për pranimin e migrantëve.” Pas kësaj përgjigjeje mu duk se, përkundër faktit që ai ishte kundër tradicionalizmit, ai në fakt sapo demonstroi një veti të paterfamilias kur gjithë këtë e shprehi si plan të tij. Kur i pyeta se çfarë preferencash kishin djemtë, gruaja e tij u përgjigj: “po ... ata i dojnë shqiptarë”, ndërsa Xhevdeti shtoi “unë përnime kisha dasht ata me marr najkon që jeton jashtë Kosovës, se këto të Kosovës masanej duhet m’u kujdes a për naj prind, a për naj vëlla....po sot kohnat kanë ndryshu. Kërkush s’ka çka me ia bajt gajlen tjerëve; nuk ish dashtë mu ngarku psikikisht me qasi gjanash”.

Ishte rasti i parë dhe i vetëm që ndesha, e në të cilin aq haptazi deklaroheshin qëndrime të tilla. Shumë prej tyre shfaqnin qëndrime të tilla a të ngjashme, por me shumë urtësi dhe duke u justifikuar me sakrificat që kishin bërë më parë, me përmbushjen e obligimeve, apo madje edhe me bartjen apo kalimin e obligimeve ndaj familjarëve tek nevojat e fëmijëve të tyre. Më vonë zbulova edhe në literaturë se Danimarka ishte ndër shtetet me ligjet më të ashpra në lidhje me këtë çështje. *Katherine Charsley shkruan se “Danimarka është paraprirëse e kësaj lëvizjeje, me disa nga rregullat më strikte në Evropë [...], që në mënyrë të veçantë synojnë të kufizojnë martesat transnacionale që përfshijnë popullatat minoritare të vendit (në radhë të parë Turqit dhe Pakistanezët)”*.¹¹

¹⁰ Një studim mjaft domethënës për lidhjet transnacionale të shqiptarëve të Shqipërisë të vendosur në tri qendra evropiane, në Londër të Britanisë së madhe, Selanik të Greqisë dhe Firencë të Italisë, është ai autores Zana Vathi, *Migrating and Settling in a Mobile World*, IMISCOE [qasur 22 shtator 2016]

¹¹ Charsley, “Transnational Marriage”, f. 8.

Ky rast vjen gjithashtu si dëshmi e ekzistimit kompleks të sigurisë dhe pasigurisë në aranzhimin e martesave, si dhe preferencave dhe ambivalencave të formave të shkëmbimit të kapitalit brenda këtyre aranzhimeve. Në rastin e Xhevdetit dallohet qartë në njërin anë ndjenja e pasigurisë ekonomike ndaj *miqve të aluduar nga Kosova*, e cila do të ndikonte direkt në pasigurinë e fëmijës së tij, dhe në anën tjetër siguria ndaj *miqve të aluduar diasporik* nga të cilët fëmija i tij, të paktën përkeqësim ekonomik nuk do të ketë.

Megjithëse për të arritur tek një përfundim konkret në lidhje me trajektoritë e theksuara të martesave transnacionale ndër shqiptarët e Kosovës nevojitet një studim më i fokusuar, megjithatë këto këtu janë disa indikacione të nxjerra nga të dhënat e këtij kërkimi.

Martetat e përziera

Përkundër preferencave e planeve racionale apo të kalkuluara, duket se spontaniteti më së shpeshti zotëron jetën. Si rezultat, falë mobilitetit të shtuar dhe pasojave të tjera kulturore, sociale dhe ekonomike të globalizimit, siç kishte vërejtur edhe Hannerz¹² dhe të tjerët, përzierjet, hibriditeti, ndërthurjet dhe vetitë e tjera po bëhen çdo herë e më të dukshme. Në këtë mostër kërkimi kisha si rast të martesës së përzier atë midis Refikut e Marisolit, një shqiptari nga Kosova dhe një meksikaneje, që jetojnë në Shtetet e Bashkuara. Ata jetojnë jetë të theksuar transnacionale. Ata kanë dy vajza dhe, meqë kam vazhduar kontaktin me ta edhe më tej, jam në dijeni se tash e kanë edhe një djalë. Punojnë shumë gjatë gjithë vitit dhe vijnë për pushime në Kosovë. Ata, sa janë në Amerikë, kanë mysafirë si nga Kosova ashtu edhe nga Meksika. Gjithashtu, përmes internetit, kanë kontakte të shumta ditore si me Kosovë ashtu edhe me Meksikë. Në të vërtetë, shumica e anëtarëve të familjes së Marisolit jetojnë në Shtetet e Bashkuara, por gjyshërit e saj janë akoma në Meksikë. Por, atje shkojnë shumë rrallë. Refiku tha se nuk kishte shkuar ndonjëherë atje, sepse ka shpesh trazira. Sidoqoftë, më duhet të theksoj se ishte ky një çift shumë i këndshëm, që reflektonte harmoni e gëzim. Ishin shumë krenar që kishin nisur gjithçka prej fillimit, me forcat e veta, dhe kishin mbërrirë shumë në jetë.

Gjatë bisedës me Agronin, dhëndrin e Qazim I., ai më tregoi se pjesa më e madhe e familjes së tij jeton jashtë Kosovës. Ata janë 9 fëmijë, dhe vetëm prindërit e tyre jetojnë në vendin e lindjes. Motra e tij e madhe, ai,

¹² Ulf Hannerz, Rrjedhat, kufinj të dhe hibridet: fjalë kyçe në antropologjinë transnacionale, GJAFE 50/2020, Prishtinë: Instituti Albanologjik, f. 263-300.

dhe dy vëllezër të tij jetojnë në Hanover, dy motra i ka të martuara në dy qytete të ndryshme të Kosovës, dhe një vëlla e një motër i jetojnë në Gjenevë, Zvicër. Ata janë të gjithë të martuar dhe kanë fëmijë. Gjatë bisedës ai tha se vëllai Arbeni i ishte martuar me Marijen, një grua portugeze e lindur në Hanover. Ata kanë dy djem, dhe pushimet verore i kalojnë në rotacion, një vit në Kosovë dhe një vit në Portugali.

Agroni dhe Arbeni kishin ndërtuar një shtëpi të përbashkët në Kosovë, me dy hyrje, dhe secili ka katin e vet. Vëllai i tij i tretë Sadiku, që gjithashtu jeton në Hanover, ka dy djem, dhe që të dy djemtë i janë martuar me gra gjermane. Nga mënyra se si fliste Agroni për familjen e tij, kisha përshtypjen se ata këto martesat të përziera nuk i konsiderojnë fare të pazakonta apo se duhej të komentoheshin fare.

Martesat e përziera përshkruheshin si diçka shumë e kuptueshme edhe në familjen e Ibros. Dy nipa ishin martuar me gra të huaja, dhe trajektorja e jetës së tyre transnacionale nuk ndryshonte fare prej anëtarëve tjerë të familjes. Të gjithë bëjnë pushimet verore në vendlindje dhe janë pjesë e të njëjtës fushë transnacionale.

Gjatë bisedës me Naxhijen në familjen D., ajo siç pamë foli për dasmën e vëllait. Çifti ishte takuar në Gjermani dhe kishin qenë në lidhje për kohë të gjatë. Ata kishin bërë gati kostumet tradicionale për nusen. Vëllai i saj i madh, që gjithashtu jeton në Gjermani, është i martuar me grua gjermane dhe ka dy fëmijë. Ajo thotë se gruaja e tij e ka mësuar gjuhën shqipe, dhe përveç kësaj sa herë që i jepet rasti, si p.sh. nëpër dasma, ajo e vesh kostumin tradicional. Meqë në përgjithësi martesat e përziera nuk miratohen tërësisht, ‘asimilimi’ i grave të huaja dhe gatishmëria e tyre që të inskenojnë përkatësinë në kulturë, konsiderohet shumë pozitive.

Mosmiratimi i martesave të përziera megjithatë u shpreh nga njëri prej respondentëve. Derisa po shpjegonte tregimin e shtëpive të njëjta dhe të anëtarëve të familjes së tij, ai përmendi, vetëm jozyrtarisht, se dy nga vëllezërit e tij janë të martuar me gra të huaja, dhe ata njëjtë si të tjerët ishin të involvuar në projektin e ndërtimit të shtëpive. Dhe, disi si në mosbesim dhe duke mos miratuar një gjë të tillë, e madje i befasuar tha se ata ishin martuar me dashuri, se ‘letrat’ tashmë i kanë pasur, kështu që s’kanë pasur nevojë të mundohen të martohen për to. Kjo gjë e bën të mundur interpretimin, se derisa martesat me gra të huaja për shkak të interesit janë të kuptueshme, ato të bëra prej dashurisë nuk kuptohen. Për më tepër, gjatë bisedës, ai spontanisht iu referua nipave të tij të hibridizuar si “jo-shqiptarë”.

Tensioni për “letrat” që u përmend më sipër është i pranishëm jo vetëm me rastin e martesave brenda-etnike por edhe të martesave ndër-etnike.

Gjatë hulumtimit kam hasur tri raste të divorceve të burrave shqiptarë nga gratë e huaja, të cilët më pastaj ishin martuar me shqiptare nga Kosova. Madje, edhe pa i pyetur drejtpërsëdrejti, ata deklaruan se fillimisht ishin martuar me dashuri, por më vonë ishin paraqitur probleme të cilat kishin çuar në divorc.

Vlen të theksohet, gjithashtu se burrat, në përgjithësi, janë më të hapur se gratë ndaj martesave të përziera. Kam hasur vetëm në një rast, që një grua ishte martuar me një burrë të etnis tjetër. Këto çështje shpesh reflektohen në hulumtimet mbi transnacionalizmin dhe identitetin, prandaj një hulumtim më i fokusuar dhe i më i thelluar vetëm në këtë çështje do të bënte që të kuptohen më mirë si përmbajtjet ashtu edhe llojllojshmëria e tyre.

Përfundim

Martesat transnacionale janë bërë dukuri e rëndomtë globale, e cila po merr çdo herë e më shumë vëmendjen e studiuesve të ndryshëm të shkencave sociale e humane. Ndër llojet e martesave transnacionale dallohen ato ndër-etnike në vendlindje, në vendet pritëse apo diasporë, por dhe ato ndër-etnike. Duke qenë ruajtja e identitetit kulturor e kombëtar një ndër motivet kyçe, praktikimi i dasmave në vendlindje bashkë me ruajtjen e shumë elementeve tradicionale, përfshirë veshjen tradicionale, janë me rëndësi shumë të madhe, meqë nëpërmjet këtyre praktikave jo vetëm që zgjerohet kapitali social përmes rrjeteve sociale, por këmbëhet edhe kapitali kulturor dhe ekonomik. Edhe pse mjaft të transformuara ato megjithatë vazhdojnë të forcojnë ndjenjën e përkatësisë. Për më tepër, këto praktika dhe rituale rripërjetohen shumë herë me anë të shikimit të kasetave në vendin e pritjes. Hidajetja e kishte theksuar se ajo me shoqe, te shtëpia e njëra-tjetrës, kur kthehen prej pushimeve të verës, i shikojnë incizimet e dasmave gjatë gjithë vitit, kryesisht në kohën e kafes. Këto incizime e bëjnë të mundshme krijimin e hapësirave transnacionale, derisa ndahen përvojat dhe kujtimet me bashkë-transnacionalët e tjerë.

Kështu, me martesat transnacionale, të cilit do lloj ato qofshin, identitetet ankorohen përmes zgjerimit të rrjetit social brenda e ndër-etnik në vendlindje, por edhe vazhdimet të praktikave pa marrë parasysh ndryshimet, meqë në kontekstin transnacional vet ceremonia e dasmës në vendlindje po bëhet një ritual i përsëritur me angazhim përtej kufitar. Kur është fjala për martesat ndër-etnike duhet theksuar se sidomos nuset e ardhura te dhëndurët shqiptarë

zakonisht lavdërohen nga anëtarët e komunitetit për integrimin e tyre në kulturën shqiptare, të cilin ato simbolikisht e shprehin kryesisht me mësimin e gjuhës shqipe dhe mbajtjen e veshjeve tradicionale nëpër dasma, por edhe sjelljen sipas pritshmërie zakonore. Në anën tjetër, nuk mund të kontestohen ndryshimet e shumta që sjellin martesat transnacionale qoftë në aspektin e barazisë gjinore, ashtu edhe të risive tjera në rite, sjellje e praktika. Prandaj edhe mund të thuhet se e gjithë kjo përforcohet me përpjekjet për ruajtjen e riteve tradicionale sa më besnikërisht që të jetë e mundur të cilat po përdoren vetëm si “erëza” të cilat i japin ngjyrë, shije dhe pasurim identiteteve të caktuara, qofshin ato lokale apo regjionale, e të cilat varësisht nga situata ngrihen në nivel etnik e nacional, e që globalisht mund të kuptohen si kontribuuese në diversitetin kulturor, kur krejt këto kombinohen me elemente globale duke e bërë transnacionalizmin një proces çdo herë e më kompleks.